

Ramiro Ismael Trujillo Román
Mirian Medalith Cartagena Chambi
Gloria Maria Jara Valverde
Juan Carlos Salazar López
Franklin Lozano Cusi

Antorchaqa kancharin

LA ANTORCHA ALUMBRA

UNIVERSIDAD NACIONAL
MICAELA BASTIDAS
DE APURÍMAC

Unificada por SUNEDU

Atena
Editora
Año 2025

Universidad
Tecnológica de los Andes

Ramiro Ismael Trujillo Román
Mirian Medalith Cartagena Chambi
Gloria Maria Jara Valverde
Juan Carlos Salazar López
Franklin Lozano Cusi

Antorchaqa kancharin

LA ANTORCHA ALUMBRA

UNIVERSIDAD NACIONAL
MICAELA BASTIDAS
DE APURÍMAC

Licenciada por SUNEDU

Atena
Editora
Año 2025

Universidad
Tecnológica de los Andes

Editor en jefe

Prof. Dra. Antonella Carvalho de Oliveira

Editor ejecutivo

Natalia Oliveira Scheffer

Asistente editorial

Flávia Roberta Barão

Bibliotecario

Janaina Ramos

Diseño gráfico

Nataly Evilin Gayde

Thamires Camili Gayde

Vilmar Linhares de Lara Junior

Imágenes de portada

iStock

Edición de arte

Yago Raphael Massuqueto Rocha

2025 por Atena Editora

Copyright © 2025 Atena Editora

Copyright del texto © 2025, el autor

Copyright © 2025, Atena Editora

Los derechos de esta edición han sido cedidos a Atena Editora por el autor.

Publicación en acceso abierto de Atena Editora

El contenido íntegro de este libro está sujeto a la licencia Creative Commons Reconocimiento 4.0 Internacional (CC BY 4.0).

Atena Editora mantiene un firme compromiso con la integridad editorial en todas las etapas del proceso de publicación, garantizando el estricto cumplimiento de las normas éticas y académicas. Adopta políticas para prevenir y combatir prácticas como el plagio, la manipulación o falsificación de datos y resultados, así como cualquier interferencia indebida de intereses financieros o institucionales. Cualquier sospecha de mala conducta científica se trata con la máxima seriedad y se investigará de acuerdo con las normas más estrictas de rigor académico, transparencia y ética.

El contenido de la obra y sus datos, en términos de forma, corrección y fiabilidad, son de exclusiva responsabilidad del autor y no representan necesariamente la posición oficial de Atena Editora. Se permite descargar, compartir, adaptar y reutilizar esta obra para cualquier propósito, siempre que se atribuya la autoría y se haga referencia al editor, de acuerdo con los términos de la Licencia Creative Commons Reconocimiento 4.0 Internacional (CC BY 4.0).

Los artículos nacionales fueron sometidos a una revisión ciega por pares por parte de miembros del Consejo Editorial de la editorial, mientras que los internacionales fueron evaluados por árbitros externos. Todos fueron aprobados para su publicación con arreglo a criterios de neutralidad e imparcialidad académicas.

Antorchaqa kancharin - La Antorcha Alumbra

Revisión: Los autores
Diagramación: Thamires Camili Gayde
Portada: Yago Raphael Massuqueto Rocha
Indexación: Amanda Kelly da Costa Veiga

Datos de catalogación en publicación internacional (CIP)	
A635	Antorchaqa kancharin - La Antorcha Alumbra / Ramiro Ismael Trujillo Román, Mirian Medalith Cartagena Chambi, Gloria Maria Jara Valverde, et al. – Ponta Grossa - PR: Atena, 2025. Otros autores Juan Carlos Salazar López Franklin Lozano Cusi Formato: PDF Requisitos del sistema: Adobe Acrobat Reader Modo de acceso: World Wide Web Incluye bibliografía ISBN 978-65-258-3535-8 DOI: https://doi.org/10.22533/at.ed.358251107 1. Literatura oral y tradicional de los grupos étnicos. I. Román, Ramiro Ismael Trujillo. II. Chambi, Mirian Medalith Cartagena. III. Valverde, Gloria Maria Jara. IV. Título. CDD 898
Preparado por Bibliotecario Janaina Ramos – CRB-8/9166	

Editorial Atena
Ponta Grossa - Paraná - Brasil
+55 (42) 3323-5493
+55 (42) 99955-2866
www.atenaeditora.com.br
contato@atenaeditora.com.br

DECLARACIÓN DEL AUTOR

A efectos de la presente declaración, el término "autor" se utiliza de forma neutra, sin distinción de género ni de número, a menos que se indique lo contrario. Asimismo, el término "obra" se refiere a cualquier versión o formato de creación literaria, incluidos, entre otros, artículos, libros electrónicos, contenidos en línea, de acceso abierto, impresos y comercializados, independientemente del número de títulos o volúmenes. El autor de esta obra declara, a todos los efectos, que 1. no tiene ningún interés comercial que pueda constituir un conflicto de intereses en relación con la publicación; 2. ha participado activamente en la elaboración del trabajo; 3. el contenido está libre de datos y/o resultados fraudulentos, se ha informado debidamente de todas las fuentes de financiación y se han citado y referenciado correctamente los datos e interpretaciones procedentes de otras investigaciones; 4. no tiene ningún interés comercial que pueda constituir un conflicto de intereses en relación con la publicación. Autoriza plenamente la edición y publicación, incluyendo los registros legales, la producción visual y gráfica, así como el lanzamiento y la difusión, de acuerdo con los criterios de Atena Editora; 5. declara ser consciente de que la publicación será de acceso abierto y podrá ser compartida, almacenada y puesta a disposición en repositorios digitales, de acuerdo con los términos de la Licencia Internacional Creative Commons Reconocimiento 4.0 (CC BY 4.0). 6. asume la plena responsabilidad del contenido de la obra, incluida la originalidad, la veracidad de la información, las opiniones expresadas y cualquier implicación legal derivada de la publicación.

DECLARACIÓN DEL EDITOR

Atena Editora declara, a todos los efectos legales, que: 1. esta publicación está bajo licencia Creative Commons Attribution 4.0 International Licence (CC BY 4.0), que permite copiar, distribuir, exhibir, ejecutar, adaptar y crear obras derivadas para cualquier propósito, incluso comercial, siempre que se dé el debido crédito al autor o autores y a la editorial. Esta licencia sustituye la lógica de cesión exclusiva de los derechos de autor prevista en la Ley 9610/98, aplicando los principios del acceso abierto; 2. Los autores conservan íntegramente los derechos de autor y se les anima a difundir la obra en repositorios institucionales y plataformas digitales, siempre con la debida atribución de autoría y referencia a la editorial, de acuerdo con los términos de CC BY 4.0; 3. La editorial se reserva el derecho de poner a disposición la publicación en su sitio web, app y otras plataformas, así como de vender ejemplares impresos o digitales, cuando proceda. En el caso de comercialización directa (a través de librerías, distribuidores o plataformas colaboradoras), la cesión de los derechos de autor se realizará de acuerdo con las condiciones establecidas en un contrato específico entre las partes; 4. De acuerdo con la Ley General de Protección de Datos (LGPD), la editorial no cede, comercializa ni autoriza el uso de los datos personales de los autores para fines que no estén directamente relacionados con la difusión de esta obra y su proceso editorial.

Consejo Editorial

Ciencias Humanas y Sociales Aplicadas

- Prof. Dr. Alexandre de Freitas Carneiro – Universidade Federal de Rondônia
 Profª Drª Aline Alves Ribeiro – Universidade Federal do Tocantins
 Prof. Dr. Américo Junior Nunes da Silva – Universidade do Estado da Bahia
 Prof. Dr. Antonio Carlos Frasson – Universidade Tecnológica Federal do Paraná
 Prof. Dr. Antonio Isidro-Filho – Universidade de Brasília
 Prof. Dr. Arnaldo Oliveira Souza Júnior – Universidade Federal do Piauí
 Prof. Dr. Carlos Antonio de Souza Moraes – Universidade Federal Fluminense
 Profª Drª Caroline Mari de Oliveira Galina – Universidade do Estado de Mato Grosso
 Prof. Dr. Christopher Smith Bignardi Neves – Universidade Federal do Paraná
 Prof. Dr. Crisóstomo Lima do Nascimento – Universidade Federal Fluminense
 Prof. Dr. Daniel Richard Sant’Ana – Universidade de Brasília
 Prof. Dr. Deyvison de Lima Oliveira – Universidade Federal de Rondônia
 Profª Drª Dilma Antunes Silva – Universidade Federal de São Paulo
 Prof. Dr. Eloi Martins Senhora – Universidade Federal de Roraima
 Prof. Dr. Elson Ferreira Costa – Universidade do Estado do Pará
 Prof. Dr. Humberto Costa – Universidade Federal do Paraná
 Prof. Dr. Joachin de Melo Azevedo Sobrinho Neto – Universidade de Pernambuco
 Prof. Dr. João Paulo Roberti Junior – Universidade Federal de Santa Catarina
 Profª Drª Juliana Abonizio – Universidade Federal de Mato Grosso
 Prof. Dr. Julio Candido de Meirelles Junior – Universidade Federal Fluminense
 Prof. Dr. Kárpio Márcio de Siqueira – Universidade do Estado da Bahia
 Profª Drª Lina Maria Gonçalves – Universidade Federal do Tocantins
 Profª Drª Lucicleia Barreto Queiroz – Universidade Federal do Acre
 Prof. Dr. Lucio Marques Vieira Souza – Universidade do Estado de Minas Gerais
 Profª Drª Marcela Mary José da Silva – Universidade Federal do Recôncavo da Bahia
 Profª Dr^a Maria Luzia da Silva Santana – Universidade Federal de Mato Grosso do Sul
 Profª Drª Marianne Sousa Barbosa – Universidade Federal de Campina Grande
 Prof. Dr. Miguel Rodrigues Netto – Universidade do Estado de Mato Grosso
 Profª Drª Natiéli Piovesan – Instituto Federal do Rio Grande do Norte
 Prof. Dr. Pablo Ricardo de Lima Falcão – Universidade de Pernambuco
 Prof. Dr. Saulo Cerqueira de Aguiar Soares – Universidade Federal do Piauí
 Prof. Dr. Urandi João Rodrigues Junior – Universidade Federal do Oeste do Pará
 Profª Drª Vanessa Bordin Viera – Universidade Federal de Campina Grande
 Profª Drª Vanessa Ribeiro Simon Cavalcanti – Universidade Federal da Bahia
 Universidade de Coimbra
 Prof. Dr. William Cleber Domingues Silva – Universidade Federal Rural do Rio de Janeiro
 Prof. Dr. Willian Douglas Guilherme – Universidade Federal do Tocantins

PRESENTACIÓN NISQA	1
PRÓLOGO NISQA.....	3
QALLARIY	6
CRUZMANTA HUK UMALLIQ	8
TUKUY SUNQUNWAN YACHACHIQ	10
YAKU: KAWSAYPA PURIRICHIQNIN.....	13
KANCHARIQ QUYLLUR	15
TUKUY PACHA YUYAYPA ANTORCHA.....	17
YACHACHIQKUNAPA YACHACHIQNIN	20
APURÍMAC: UKU PIRU	23
ATIQQA SIRWINMI TIKRAY	25
HUK WAYNAN YACHAYSAPA RUNATA DISAFIAN.....	28
MANA QUNQAY ATINA YACHACHIQ	30
EMPRESARIO UMALLIQKUNA HINASPA TAYTACHAPAS.....	32
PAYMI MUNAKUY	33

PRESENTACIÓN NISQA

“Kawsayniypi altupi churakuy sapa kuti altunpi churakuyniyuq kaymi”

(Jose Carlos Mariategui)

Hatun yachaywasipi yachachikuna hina, Universidad Tecnológica de los Andespa wiñayninmanta kuchka kamachikuna, Hatun Yachachiqa puriyininta qatikhuna, kamachiyanta qarikhuna hinallataq llaqta runakunapas imaymana kawsaypa tikrayninkunapi purikhuna hina, Ramiro Ismael Trujillo Román, Mirian Medalith Cartagena Chambi yachachikunapaq, kay qillqa llamkaypa sapa qillqasqankunapi hapinankupaq, kallpanchakuq hina ñuqaykupaq hinallataq kikinkupaq, utqaylla hinaspa suti estilo nisqata, chay chanichakuynin fundamentales nisqakuna kay hina: justicia, taq kay, kacharisqa kay, huntaq kay, hukllachakuy, munakuy, allin chaskiy, chaskikuy, yupaychaynin, kusikuy, wawqinkunawan, hukkunapas.

Kay ancha chaniyuq llamkayta ñawinchaqman, aswantaqa wayna sipaskunaman tikrananpaq, qillqaqa fundamental kallpanchayninpaq, wasichakuypi, kallpanchanapaq ima yanapakuymi karqa llaqtapa fundamentos chaninchaqmanta, hatun sasachakuypi, allin chaniyuq nisqakuna mana kutichiy atina hina mikuy dignidadta, derechos humanos nisqakunata, estado de derecho nisqakunata, hinallataq kunan pacha, hamuq miraykunapa wiñariy suyakuyninkunata, munaynintapas.

Hatun Yachachiqa yachachikuyninkuna hinallataq askha runaq kawsayninmanta willakuyninkuna, paykunan hatarirqanku runaq historia hinallataqmi tukuy tiempopi sociedadpa bases morales nisqakuna: Mahatma Gandhi, Napoleón Bonaparte, Jorge Washington, Rubén Darío, José Martí, Alejandro Magno, José Mujica, Aristóteles, Platón, Maurice Duverger, Martín Luther King, Miguel Grau, hukkunapas, sapakamapa axiológico hinaspa moral nisqa maytukunapa mana chaninchasqa chaninniyuqmi karqaku, chaykunam sachaman sachá hina mikuchinqa punchawkuna sasachasqan, . musuq rurukunata wiñachiy Hatun Yachachiqa yachachikuyninkuna hinallataq askha runaq kawsayninmanta willakuyninkuna, paykunan hatarirqanku runaq historia

hinallataqmi tukuy tiempopi sociedadpa bases morales nisqakuna: Mahatma Gandhi, Napoleón Bonaparte, Jorge Washington, Rubén Darío, José Martí, Alejandro Magno, José Mujica, Aristóteles, Platón, Maurice Duverger, Martín Luther King, Miguel Grau, hukkunapas, sapakamapa axiológico hinaspa moral nisqa paginakunapa mana chaninchasqa valorniyuqmi karqaku, chaykunam sachaman sachá hina mikuchinqa p'unchawkuna pasasqan, musuq rurukunam wiñanqa wayna sipasninchikkunapa sunqunpi, yuyayninpipas, paykunam kanku reserva moral de la sociedad, huk kutipi José Martí harawiqpa nisqan hina, Ética nisqamanta mana t'aqanakuy política nisqamanta rimaspa.

Pisi rimayllapi, sapa panqa llamkaypiqa, willakuypi kaq runap yachaysapa yachachiyninkunata, kawsayninkunata ima rikuchiwanichik, chaykunam qawachiwanichik allin ruway, hawka kawsay, allin kуска kawsakuy atikusqanmanta, sichus puririyinchikqa hinallataq sapa punchay ruwasqanchiskunaqa qapariyninmanta kachkan principios morales

nisqakunawan, valores fundamentales nisqakunapi, Estado de Derecho nisqapi hinallataq democracia nisqapipas, Yachachiqpa nisqan hina, “nuqamanta taqakuspaqa manan imatapas ruwayta atiwaqchu” (Juan 15:5), sapa punchay sucesukuna rikuchiwanichis, sapa kuti runa Chiqaq-kaymanta, principios éticos y axiológicos nisqamanta, valores éticos nisqamanta, pay kikinta deshumanizakunankama, kikin runaq awqan kanankama, homini lupus” (Thomas Hobbes) sutiyaq runa.

Kaypin kachkan kay maytuq valor intrínseco nisqa, yachayninichis nite kasqanmanta yachaspataqmi, wayna sipaskunata, hamuq pachakunata allin takyasqa cimientukunapi hatarichiyta munaqkunatawan minkani, kay llankayta leenankupaq, “Manan kanchu aswan millay mana yachaq runaqa, tukuy imata yachasqanpi iñiqmantapa”, hinallataqmi qutukuspanichis chay hatunchakuyninta, chaymi runataqa yachaypi, yachaypipas uchuychallaman tukuchin.

Chay hina kallpachaymi kay kanchariq llankay qillqaqkunata kallpacharqan, imaraykuchus chaninchankunata, kamachikuykunata ima, runaq arquitecturanpi churasqa ancha chaniyuq rumikuna hina, chay runakunapi, mana rimay atina chiqaq kaqkunapi kawsayninkuta anclaqkunapi, allin kawsayman, allin kuchka kawsayman pusanankupaq sallqakunapi kasqankurayku.

Chayqa kay qillqakuna apachiypa chaninmi; Chaypin qillqaq invitawanchis, kallpachawanchis, kallpachawanchistaqmi allin runakuna kananchispaq, kallpachakun taryta runaq kayninpa yachasqankunata tukuy facetankunapi, sapanka panqankunata ñawinchaspa, chaykunan kanku virtudniyuq pitaq, musquyniyuq hinallataq allin ñawinchasqa , achka yuyaymanayniyuqkunaraq kawsaynin rimasqankunawan, paykunan hatarirqanku runaq kawsayninta, rikuchispa allin ruway atikusqanmanta, imaynan chay aypasqa runa hina hunta mana huntasqa kaywan pantaywan ima.

Manaraq kay rikuchiyta wisqachasqapaqmi, sumaq sunqu ñawinchaywan kay riqsisqa rimayta willanaypaq, runa místico yuyaysapa, iñiyniyuq umalliq aswanmi irqikunamanta: “Huk yuyayta hapiy. Kawsayniykiman ruway: chaypi yuyaykuy, musquy, kawsakuy. Chay yuyaywan hunta kachun aychaykikuna, umaykikuna, nerviokuna, cuerpoykiq llapa paykunapas. Chaymanta tukuy wakin yuyaykunata saqiy. Chayqa Axmitoigo” ñawinchaq ñan, sapa yuyaywan, yuyaywan, willakuywan, yuyariyninwan kaparisqa kachun.

kawsaymanta, kay maytuta chaninchaq kamachikuykunata, chaninchaykunatapas, sichus kasqaykita tikrayta munanki chayqa, aswan allinta chaninchayanayki imakunachus, oportunidadkuna ima kayninta, chaninchayninta ima mana ancha chaniyuqña willakuqtinkupas. Hamuq pachaykita hatarichiy sapa chay elementokunawan, imaynan wasi ruwaqpas ruwan sapa rumikunawan, ladrillukunawan hina.

Abancay, uchuy puquy killapi 2018
Amachaq. Manuel J. Caballero García
Jus. Ambientalista nisqa.

PRÓLOGO NISQA

*“Kallpanchakuy ama allin ruwaq runa kanaykipaq,
aswanpas allinniyuq runa kanaykipaq”*

(Albert Einstein sutiyaq runa)

Kay chaniyuq qillqapa qipa qillqasqanta ñawinchaspaymi, Perú suyupa, pachantinpi qari warmikunapa chaninchayninkunapa pachanman, kikin hina willakuyninkunamanpas, anchata kusikurqani, kuyasqanchik hinaspa tukuy kawsayninchikpi amistadninchikkunata, Ramiro Ismael Trujillo Román hinaspa Mirian Medalith Cartagena Chambi nisqa espiritupa ukunchasqa hinaspa chuya kayninmanta.

¡Imaynataq mana kusikuwaqchikchu! Kay maytuta kusikuywan ñawinchaspaqa yuyarinki utaq yachanki hatun sinchi chiqankunata, chaykunatan anchata kallpachakurqayku llaqtakunapa, taytachamanta, allin yachachiqninchiskuna yachachiwananchispaq, astawanqa hatun runakunaq, filósofukunaq, científikusunaq, yachaysapakunaq, artistakunaq, munqakunaq mirayninta wakmanta kawsarichinaykupaq, paykunan hukkunata servinankupaq ñanta siñalkunapa.

Kay llamkayqa huntasqam kachkan emprendedor qarikunapa, heroico warmikunapa paradigmático ejemplonkunawan, chaynallataqmi David Livingstone (1813-1873) nisqapa ruwasqanpas, paymi kay pachapaq tarirurqa chay tiempopi mana ancha riqsisqa sitiokunata, ahinataq Kalahari chunniqpi, Zambezi mayupi Victoria urqkunata, Nilo mayupa paqariynin, hukkunapas. Utaq chuya warmikunamanta, runaq kancharisqa yachachiqnin Jesuspa yachaysapa yachachikuyninkunawan yuyaychasqa, Diosta tukuy sunquwan munakunankupaq, runamasintapas kikinku hina, imaynan kalkuta llaqtamanta mama Teresa (1910-1993) ruwarqan hinata, aswan wakchakunata qawaspa, tuberculosiswan, sidawan, cáncerwan, leprawan, huk unquykunawanpas unqusqa, chaymi Suecia Academia nisqa premiota qurqan Nobel Hawka Kawsay Suñay in 1979 watapi.

Ramiro Trujillowan Mirian Cartagenawan Calcutamanta Teresa mamapa etopeyamanta rimasqankupim ninku: “Personalidadnin” achka allin ruwaykunawan haluchasqa, Allin Yachachiq Jesuspa puriyininta qatirqa. “Payqa rawraq nina rawraymi, ninanmi kancharichkan qaqqa ñanta, sapa qaripa, sociedad civilpa hamuq pachantapas”.

Ichaqa Ramiropa, Mirianpa liwrunqa manam hatun qari warmikunapa pinturallanchu, paykunam imaymana ruwaykunata ruwarqaku hominización, culturalización hinaspa socializacionninchikpa favorninpi, amawta Walter Peñalozapa nisqan hina (2000:68-86), aswanqa rimallantaqmi wayna sipaskunapa misionninmanta, altu puntakunaman wichariymanta hinaspa justiciamanta hinaspa llaqtanku allin kawsakuyninmanta maqanakuyamanta. Chaynallataqmi yuyaymanan hatun yachaywasipi yachachiqkunapa misionninpi, chaymi chiqap kaqwan yachachiy, chaymi, necesariamente, hatutaymanta científica utaq tecnológica nisqapa sumaq hinaspa sasachakuywan aventurawan kuskachasqa.

Chuyanchanaymi, manan hatun yachaywasipi yachachikunallapichu yuyaymanan, aswanpas Jesus hina manatiyanyuq, mana yachaywasiyuq hatun yachachikunamantapas, paykunan runaq kawsayniyuqpi musuq pachata paqarichirqanku; Sócratesmanta, maieuticamanta, ironíamanta hatun yachaq, chiqap rimasqanmanta hemlock upyananpaq huchachasqa; Platón, Aristótelespa hatun yachachiqninpa; José Martípa, Cubapi revolución nisqamanta yachachiq, ñawpaqman puriqpa; India suyuta kacharichiq Mahatma Gandhipa; Martin Luther Kingpa, Norteamérica lawpi huk kasta rakinakuypa kuntranpi hawkalla maqanakuypi wañuy .

Yupaychaykunamanta, ruwayninkunamantapas pisillaña kanman hina, yuyaymanan chay kutin específicos de implosión allin kay y suwakunay nisqamanta sociedadninchispi, chaymi aswan millay millay llaqtanchispa rikusqan. Chiqapmi, waqlliypa manam pisi kawsayniyuqchu, kay sasachakuy allichay yachaysapakunamanta yachaspanchik, waqlliypa sapinqa tarikun colonialismo nisqapi, chaytam ispañulkuna Perú suyupi, tukuy América Latinapipas sayarichinku, ichaqa aswan kallpawanmi llaqtanchikpi.

Wañuchiymanta rimanku Ramiro Trujillowan Mirian Cartagenawan Pablo de Tarsomanta, aswan riqsisqa San Pablo sutiwan, San Pablopa riqsisqa qillqankunata qillqay, paymi willakuyninkunapi iskay waranqa wata ñawpaqtaraq willakunman karqa “qipa pachakunapi sasa punchawkuna hamunanta. Qarikunaqa kkillankupaq munaq, qullqi kuyaqkuna, hatun tukuq hinaspa yanqa (...)”. Kay willakuyqa tupanmi chay pronunciamiento decano de la Asociación de Abogados de Lima, Dr. Mario Pachas Amoretti, paymi nirqa “historiapi aswan millay crisis moralta rikuchkanchik” nispa, César Alvarez, Roberto Torres, Rodolfo Orellana, Martín Belaúnde, César Hinostroza hinaspa hukkunapa escándalo kasunkunamanta rimaspan.

Ichaqaaswan millay waqlliruwaykunankun Odebrecht pa ñawpaq umallikunaman Alejandro Toledoman, Alan Garcíaman, Ollanta Humalaman, Pedro Pablo Kuczynskiman, huk runakunamanpas soborno qosqanpi, Keiko Fujimoriman, Susana Villaránmanpas. Chaynaqa, Ramiro Trujillowan Mirian Cartagenawanmi yapamanta rimanku: “República de Perú suyupa historiapi aswan hatun crisis moral nisqapim kachkaniku, chaypa aswan rikukuq sintumakunam qusqa kachkan cultura de corrupción institucionalizada nisqawan, sistema socialpa hukniray nivelninkunapi. Drogakuna rantikuyqa ñawpaq Perú llaqtatam tikrachkan México hina narco-estadoman. Inseguridad ciudadana nisqa hatun tasakunatam waqaychan mana kuntrulakuq delitkunata”.

Qipamanmi yapan: “Sistema Educativo Nacionalqa chunka watakunañan uku crisis estructural nisqapi purichkan. Resultadusninqa ancha mana allinmi, hinallataq, organizaciones internacionales (PISA) nisqakunay encuesta ruwasqankuman hinaqa, qipa kaqkunapin kasqanchis Educacionpi allin ruwaykunapi. Ñuqanchis hina wakcha suyuqa manan profesiones de servicio tradicional nisqakunallatachu privilegiayta atinman; necesario promocionana capacitación técnica nisqa, desarrollo nacionalpa requisitos nisqakunata huntanapaq”.

“Utqaylla necesitanchismi huk reforma Educativata, chaymi kutichin realidad nacionalninchisman, allintataqmi qawarin chay makilla llaqtamasinchiskunaq experiencianta: Emilio Barrantes, Augusto Salazar Bondy, Leopoldo Chiappo, Walter Peñaloza, Carlos Delgado, Carlos Franco, hukkunapas, paykunan aswan hatun reforma Educativata kallpacharqanku revolución peruana fase I nisqapi, chaymi pachantinpi allinkasqanta hatarichin”.

Munasqa wayna-sipas ñawinchaqmasyikuna kay hatun runaq amigonpa pedagógico nisqa p'anqankunata. Kaypin tarinki kawsaymanta, hatunchaymanta ejemplokunata, hinallataq total dedicación hinallataq heroísmo runaq espirituq hunt'asqa kayninta aypanapaq, ahinataq Miguel Grau holocausto, Chilewan Reino Unidowan llallinakuy; Mahatma Gandhi (hatun alma), Indiap kacharichiyninpa umalliqnin, mana maqanakuyta estrategianwanmi pachantinpi riqsisqa karqan; Gracchus wawqekuna, Romamanta tribunokuna, plebeyukunata harkakusqanpa wañuq; Lucius Seneca, hatun Romano Estoico yachaysapa, Neronta kamiq; Alejandro Magno, ñawpa pachamanta aswan hatun rey, Aristótelespa yachachisqan; Enrique Pestalozzi, paradigmático suiza yachachiq, “munakuywan yachachiy, ama imatapas maqanakuywan” nispas willakuq; Nazaretmanta Jesús, yachachiqkunaq yachachiqnin, universal espíritu, revolucionario, kay pachata atipaq, manan wañuchiq armakunawanchu, millay sichikunawanchu, aswanpas runakunaq munakuyninta willaspa, esclavitud chinkachiymentawan. Hinallataq Ramiro Trujillowan Mirian Cartagenawan nisqankuman hina: Jesusqa Apurimeñu yachachiqkunaq yachachiqninmi, Musuq Testamentopi tarisqa chay rimaywan mana wañuq kayman pasasqanrayku: “Warmakuna hamuchunku, ama harkachunku, Taytachapa qapaq suyunka paykuna hina kaqkunaqmi. qawarinaykichismi, pipas mana wawa hina taytachapa qapaqsuyunta chaskiqqa manan haykaqpas chayman haykunqachu”.

Kaykunamanta, huk yuyaykunamantapas yuyaychayki kay kawsaq maytuta ñawinchayta, munakuymanta, yuyaychaymanta, hatun runakunamanta, paykunan kawsayninkuta qurqanku runayachiq saqikunata saqiwananchispaq. Hawka kay, munakuy, valores morales saqinakunata nisqakuna kutichiyqa ñuqanchismantan kanqa; Sasachakuyninchismi kallpa moralta, perseveranciallata, waqlliywan, llapa mana allinkunawan ima, huk sistema político-económico nisqapa paqarichisqankunawan maqanakunanchispaq: kapitalismu, allin paqariq, ichaqa pisiyayninpiqa mana kanchayniyuq, mana inspiracionniyq runakunatan millay, despótico, waqllichiymanta tukupun.

Añay Ramiro Trujilloman, Mirian Cartagenamanpas, maytukunapa ñawpaqnimpis qillqanaypaq allinta quwasqankumanta, chaymi allinpuni hinaspa kusapuni wayna sipasninchikkunata hawa yachaywasikunapi yachachispallapuni purinapaq.

Dr. Humberto Ñaupas Paitán
Exvicerrector de la UTEA kunan hatun yachachiq EPG-UNE,
La Cantuta, hinaspa huk Graduado yachaywasikuna Perú suyupi hina.

QALLARIY

“Wayna-sipas kayqa tupukunmi mana samayniyuq musuqyachikuyta munaspa, allin ruwaykunata ruwayta munaspa, mana samaspa.

kawsayta sumaqyachiy atiq musquykunamanta mañakuy.

Waynaraqmi, pay kikinpa kawsayninqa mañakuyninta kikin ukupi yuyaymananqa”.

(José Ingenieros sutiyaq runa)

Grigu yachaysapa Diógenes “Cínico” (413-327 Kristup ñawpan pacha), Sinope llaqtamanta, hawapi pachamamapi hawalla kawsarqan, huk puyñupi samarirqan. Qipimanta llampullan karqan: huk taqi maypichus apakuq imakunachus munasqankunata, tiempoq churakusqan pacha, kaspi hina kaspi, kaspimanta manka ima. Payqa kawsayninwanmi paypaq willakurqa

Amigunkuna, chinkasqa, mana wasiyuq allqunkuna, kay allqunkunam kawsayninpa arquetiponkunaman tikrakururqaku. Payqa mana manchakuq, escandaloso nisqanta excéntrico karqan, qullqiqa manan taytachanchu karqan. Payqa qapaq kaytan pisicharqan, hatun huñunakuykunaq kuntranpi karqan ukukama, payqa rirqanmi ñawpaq pacha musuq wiñaq llaqtaq kurrinti kuntranpi. Diógenes “cínico” runaqa yuyaykurqanmi runaqa chay pachanpi costumbre social nisqawan waqllichisqa kasqanmanta, punchaypitaqmi Atenas llaqtaq hatun sirkankunata purirqan makinpi kanchaq antorchata hapispa.

Riqsisqa llaqtamasikuna Diógenesta tapurqanku: ¿Imatataq ruwachkanki? Suchu tullukuna kutichisqa: ¡Qaritan machkachkani!...

Yachay llaqtakunapa umbralninpiqa, Perú suyupa huknin hatun suyupa sasachakuyninqa waqlliymi, chaymi lepra unquyhina mastarikun lliw llaqtakunapi. Waqlliyan sinchi, ñawpaqpi maqanakuyqa qallarikunmi ayllupi ética nisqa, valores nisqa tarpuykunawan, hinallataq wawanchiskunaq, yachaaqmasinchiskunaq allin kaynin yachachiypi.

Tayta-mamakuna, yachachiqkuna ima anchata yanapakunqaku. Kawsayninkuwan, testimuniwnkuwan allin kayninkuwan haluchasqa, qatikuqninkuta, chanin kaymanta chakisqa runakunatapas tikranqaku.

Apurímac, Perú hinallataq kay pacha kunan pacha munasqatapuni valorniyuq qarikunata, valorniyuq qarikunata, altu yuyarisqanta qarikunata, paykunaq talintunku, kallpankupas, pachak watakunaña mana atipay atina llaqtanchista ñakarichiq llakikuykunata, mana chanin ruwaykunata chinkachiyta munanku, hinallataq musqukusun, musuq Perú llaqtata llapapaq hatarichisun.

Antorcha de Valores nisqaqa pisi willakuykunamanta qillqam, runa kaymanta falsifikadurkunamanta achka llimpiyuq willakuykunamanta, chaykunam emprendimientuta kallpanchan hinaspapas runapa valurninkuna munasqankunatam apachin formación holística nisqapaq, chaywanmi kallpanchakun muzu-sipaskunapa educación moral y espiritual nisqapi, chaymi pusanku kawsaypa qaqa hinaspa qaqa ñanninta.

Tukuy ima mana allin kaqtinpas, tarpunchismi principiwkunaq, allin kayninkunaq muhunkunata: munakuypa, chanin kaypa, hunradispa, hukkunaaq chawpinpi, kay granukunan urmaykunqa wayna-sipas sunquq puquq surkunman, chaymi huk punchay pachak kutita wiñanqa, wiñanqa, rurunqa ima.

Franciamanta Blaise Pascal sutiyuq filósofo runan wañupusqan qipaman Thoughts nisqa maytunpi nirqan: “Runaqa naturalizamanta aswan pisi kallpayuq kañallan, ichaqa yuyayniyuq kañallan”, nispa. Runapa yuyayninqa muyurinanmi ética nisqamanta, valores nisqamanta ima, kawsaypi, kusikuypi, kusikuypi ima, ima niy munasqan tarinapaq.

Teólogo, filósofo, evangeliwmanta willakuq, Tarsu Ilaqtamanta Pablo, yuyaycharqan: “Tukuchanapaq, wawqi panaykuna, imapas chiqaq, imapas honrado, imapas chanin, imapas chuya, imapas munasqa, imapas allin willakuy, ima allin kayninpas, sichus imapas alabanapaq hina kanman chayqa, kaykunapi yuyaykuy” (Filipenses 4:18). Kay maytuqa kachkakun hanaq pachamanta mana wañuq yuyayman, Santu Qillqaq sumaq willakuyninkunapi.

Abancay Hatun Ilaqtamanta, Quisapata urqupa wayqupatanmanta
inaspa Mariño mayu patanmanta.

Noviembre de 2018

Qillqaqkuna

CRUZMANTA HUK UMALLIQ

*“Didikarqanin mana haykapipas sayanaypaq, tukupayman
chayanaykama hinaspa llamkayniyta tukunaykama”.*

(David Livingstone sutiyaq runa)

Kay pachaq yuyarinan qillqan chay chiqampaqpuni karqan sucidisqan 1856 watapi, Sunturwasi de Glasgow (Escocia) nisqapi, mayqinpa hatun yayay wasipin ukunpipunin suntur wasiqa kamachiqkunapa rimanakurqanku munarqanku chay grado académico doctor honoris causa David Livingstoneman (Blantyre, Escocia, 03/19/1813–Chitambo, 05/01/1873) profesión teólogo, doctor, explorador, misionero hinallataq mana saykuspa esclavokunaq libre kayninta difiendiq, méritupi servicios acreditados ruwasqanmanta runaq kawsanman.

Kay honorario distinción chachkispánmi uyanqa gravidadta qawachirqa. Lluqi makinqa leonwanmi sinchita kirisqa kachkarqan, kurkunpin rikukurqan chay cicatrices nisqakunata, markakunatapas, chaytaqa ruwarqan África suyuq sunqunman chayanaypaq kullu ñanninpi nina hina maqanakusqanraykun. Occidental pachaca manan kay hatun suyuta riqsirqanchu hinallataq yuraq runaqa manan haykaqpas chay hallpamanta huk pulgadatapas sarusqachu chay pachakama.

Paytaqa Tiru runakuna, Troya runakunapas XIX pachakwatapi aswan hatun machkaqpaqmi qawarinku. Paypa atrevido aventura qallarikun watapi 1840 watapi África suyupa uraynin puntanpi, Ciudad del Cabo llaqtapi, chaymantam Kuruman llaqtaman rirqa. Waranqa taqtinkuna purisqanmantam Mabotsa wayquman chayan, Tanganyika quchaman chayanankama ñanninta ruwaspa. Chawpi Abya Yalapi Luanda llaqtamanta, Atlántico mama quchapa patanpi, Inti mama quchapi kumurus watakunaman chimpanqan. Tukuchanapaqtaq, Nilo mayu pukyuta tarinanpaq ñankunata kicharirqapuni.

Salón de grado nisqapi, ceremonia académica nisqa qallarirqan manaraq achka uyariqkuna kachkaqtin, chinllapuni kamachikurqan. David Livingstone sutiyaq runam qallarirqa Achka musquykunawan wiksayaq aventurankunamanta rimasqan. Paymi willarqan sasa sasachakuyninkunata, kawsayninta chinkachinanpaq sasachakuykunapi tarikusanmantapas; lchaqa yaqa nina hina rimasqan tukukuqtinmi willarqan África nacionman kutipunanpaq decidisqanmanta, chaynapi exploratorio, médico, teológico, misionero nisqa llankayninta hinalla ruwananpaq. Hinaspapas nillaraqantaqmi: ¿Yachayta munankichu maypin tarini kallpachayta llamkanaypaq, mana yuyaymanasqan runakuna ukupi, paykunaq yuyaykusqankupas sapa kuti chiqnikuqmi? Chaytaqa tarini wiraquchapa munasqanpi: “Qawariy, qankunawanmi kachkani kay pachaq tukukuyninkama” (San Mateo 28:20).

Kimsa kaq puriyninta hinalla ruwaspanmi, mana yachay atina hina chinkarurqa África ecuatorialpa raku yunkachampi, pichqa wata masnin, chaymi kay pachapi runakunaqa yacharqaku wañukusanmanta. New York Herald nisqa periodikuq editorninmi, David Livingstonemanta willakuywan periodikukunata qatunanpaq, chay sasachakuykunamnta llallirinanpaq, puriq runata, periodista Henry Morton Stanleyta oficinanman minkarqan, hinaspan nirqan:

—¿Yachankichu maypi Livingstone kasqanmanta?

—Manan, nispas Stanleyqa kutichisqa.

—Chaymantaqa payta tariy!

Chay expedición nisqa 192 runakunawan Livingstone llaqtata machkaq rirqanku. Unay saykuchikuq puriy qipamanmi tarirqanku Uqiqi llaqtapi, chayqa kachkan Tanganyika quchaq noreste ladunpin. Stanleyqa ninmi payman asuykuspan nirqa:

—Dr. Livingstone, suyasaq.

—Arí, wiraqucha, nispas kutichisqa allin sonqowan asirikuspa. Hinaptinmi makinkuta hapinakurqaku.

TUKUY SUNQUNWAN YACHACHIQ

"Mana yachaq llaqtataqa yanqa iñiywan yukachikuspa rurapuqninwan tukuchinman. Yachaysapa llaqta".

kallpasapa, librepuni kanqa", nispa.

(Jose Marti).

Dr. Juan Abraham Ramos Suyu, hatun yachaywasipi yachachiq takyasqa, Derecho y Ciencia Política nisqa hatun facultadkunapi, hinallataq hatun yachaywasipi sistema educativo nisqapi graduado nisqa yachaywasikunapi chiqaq yachachiq, chaska huñupi kanchariq Chaska de bastión y columna de científicos sociales de Perú.

Yuyaymanayninpas ruwasqanpas nina antorcha hinan, mana allichay atina wañuchisqa, discipulunkunaq, llankaqmasinkunaq, hatun suyupi runakunaq ñanninta, horizonte nisqatapas kancharichinanpaq: América.

Bibliotekanchikpi kaq hatun llamkayninpa sumaqlaña kamasqanqa, achka yachayniyuq yachayninpa rurunmi. Qillqaqninga ispirituq waynan, payqa qipanqatigmi hinaspapas hatun valor intelectual y moral nisqayyuqmi, nichuta sapankama runaq, sallqa llaqtanchispa, chaytaqa paqarichimun sistema político neoliberal nisqapa aplicacionninwanmi, chaypin wakcha runakunaqa aswan wakchaman tukupunku, qapaq runakunataq aswan qapaqyapunku.

Allin yachachiq Juan Abraham Ramos Suyu mana imata ruwaspalla hatunchawan, wakin yuyaykunata maytumpi rimanaypaq, chaykunaqa aychamanta, yawarmanta, espiritumanta taqakunan. Chay llamkayqa achka yuyaykunawan, allin yuyaykunawanmi wiksayuq, chaynallataqmi wayna sipas José Carlos Mariáteguipa apostolninpas, tapukun: "Hinaspapas sichus ima méritopas kanman, riqsisqa kanaypaq suyasqay hinaspa nisqayqa, chaymi, chaynallataq riqsichiqa huk kamachikuyninman hina, yuyayniyman tukuy yawarniyta churay".

Is kay. Riypa mirayninmanta Israelpa wakin churinkunatam prisuchaspanku Sinar allpaman aparqaku atipaq reypa servinanpaq. Kay imperial cortepi huknin qarqusqa runa, Daniel sutiuyuq, altu hanaq pachamanta huk willakuyta chaskirqan: “Qan Daniel, kay simikunata wisqay hinaspa sillay maytuta chay tiempukama”. Askhan maskhanqaku, yachaypas yapakunqan”, nispá.

Mana Daniel maytumanta yachayllachu yapakunman, aswanpas tukuy kawsaypi yachaypas. Cienciapa, tecnologiapa mana tukukuq wiñayninqa mana harkasqallam runakunata, lláqtata, pachamamatapas sasacharqa. Kunanqa admirakunchismi allin yuyaywan ruwasqa inventukunamanta: television, computadora, electricidad, avion, nisqanmanta killaman puriy, energía atómica, internet, celular, huk inventokuna ukupi, chaykunaqa kanchaypa utqayllan kamasqa, kawsayninchista pisiyachiq.

Perú suyupíqa, ñawpaq chunka watakunapin qullqi tarpuy wiñariy, kawsay wiñariypas, llapanmanta aswantaqa, mana valor añadido nisqa materia prima nisqakunata hawa lláqtakunaman apachiy atiy, chay gananciakunata llankaqkunaman rakiy atiy.

Kunan pacha yachay wasipi, ancha musuq pachantinpi escenario nisqapi tarikunchik, maypichus qullqi allin kawsay, kawsay wiñariy ima, llika economía nisqa lláqtakunap yachaykunata paqarichinankupaq, tecnologico musuqyachiykunata puririchinankupaq ima, atiyinpi sayasqa kachkan.

Kay kuntextupíqa, políticas públicas nisqakunatan churana, chaykunán kallpachan educación holística transformadora continua, creatividad, investigación nisqakuna hinallataq musuq tecnologiakunaman haykuy, wiñaypaq wiñariy ñanninta purispa.

Argentinamanta qillqaq, Nobel Premio de Literatura nisqapaq sayaq candidato Jorge Luis Borges sutiuyuq runam nirqa: “Runapa inventasqan imaymana instrumintukunamantaqa aswan admirakuyupaqmi liwru; llapan wakinkunaqa kurkunpaqa mastariyninmi... Maytuwan yuyaymanaypa hinaspa yuyariypa mastariynin”. Musuq maytuqaqa llapa runaq kusikunapaqmi. Musuq maytuqa mana wañuq kaypa kapariyninmi. Huk musuq qillqam invitawanchik qillqaqninpa akllasqan yuyayninkunata ñawinchanapaq. Huk musuq qillqam sirviente umalliqkunaman tikrawanchik. Musuq qillqaqa musquyninchikta atipanapaq wawqichay.

Kay qillqaqa paqarirqa yachachiqninpa, allin yachachiq Juan A. Ramos Suyupa puquyniyuq hinaspa mana kkillanpaq munaq sunqunpi, chaymi proyektasqa kachkan pachaman hinaspa wiñaypaq. Allin ruwaykunata, kamay hinaspa musuq yuyaykunata tarpuy tukuy mana allinkunapa kuntranpi. Paypa maytunqa “Métodos de investigación, técnicas y procedimientos en educación universitaria” nisqa umalliqmi. Allintam chiqanchaq kayku, chaywanmi huntachinqa chay mana allin kaqta, chay materia especializada nisqapi bibliografía nacional nisqapi.

Chay aventura intelectual nisqa huk mapa de ruta nisqapi rikukun. Ñawpaq kaq capituluqa hatarichinmi chay sasachakuymanta, televisionpi programakunapa transmisioninkuna imayna kasqanmanta hinaspa imayna qawasqankumanta, chay programakunaqa anchatam tapukunku eminentemente comercial nisqa conteniduyuq kasqankumanta.

violencia, sexo, escándalo, huk hawa llaqtakunamanta latakuna mana tupaq sociedad multicultural nisqanchisman, mana ima ruwayniyoq kaspas, qawaqkunapi, hinallataqmi, sociedad civil nisqapipas, principios éticos nisqakunata, valores nisqakunatapas ruwanankupaq. Deformación de personalidad nisqapi impaktunqa anchatam huchachasqa kachkan qillqaqa critica yuyayninwan.

Iskay kaq rakipiq, marco teórico nisqamanta yachakun, chaymantataqmi kunan pacha ciencias educativas y comunicación sociales nisqamanta teorías, doctrinas, enfoques nisqakunata rikuchin. Kay qillqaq, Dr. Juan A. Ramos Suyu, mana imamanta manchakuspa nin, tawa hora masnin televisionman churasqa qawaqkuna, umapi trastornos crónicos nisqawan, disturbios agudos orgánicos y mentales nisqawan ima ñakarishqankuta.

Kimsa kaq rakipiq, variables nisqakunata, métodos nisqakunata ima estudian, chaykunam paso a paso chayayman pusawanchik, chaynallataqmi paso esencialkuna investigación educativapi, comunicación nisqapipas.

Tawa kaq rakipiq, instrumintakunatam allinta ruwarunku, chaynapi tapukuykunata achka yachayniyuq ciencia profesionalkunaman churanankupaq. Paykunapa kutichishqankum kay hamutaypa chiqap kayninta takyachinaykupaq yanapawarqaku.

¿Pitaq Juan Abraham Ramos Suyu? Allin yachachiqqa kanchariq carácter niyuqmi, chaymantan kancharisqa allin kayninkuna riqsichin: yachayniyuq, huchuyaykukuy, mana sasachakuspa, kusikuy, hukllachakuy, sinchi yuyaypi llankay hinallataq sapa punchay kawsayninpi rikuchisqa mana saqispa, musquyninkunata huntayta machkaspa.

Yachachiqqa tukuy imamanta yachayniyuq, ciencias sociales nisqamanta allin qawariyuq ima, chaytaq huk yakun hina mikuchin chaki, mana rikchakuq yachaykunata qawarinanpaq, chaywantaq chiqamanta chakisqa llaqta runap hamutayninpaq mana sasachu, chaywantaq Perú suyuta sasachakuyhina, atiyhina kasqanmanta ima, mana sasachu.

Kimsa chunka pichqayuq wata masninñam kawsaq purumawan hinaspa tintawan hamutaqchkan, yachachichkan hinaspa qillqachkan, chaykunatam tukuykunawan huk urqu maytukunapi, chaykunam anchata yaykurunku qatinqinkunapa hinaspa sociedad civilpa yuyayninman hinaspa ruwayninman.

Amawta Juan Abraham Ramos Suyuqa sapa kutinmi llamkachkan mana wañuq kaypa hapayniyuqmi digno llamkaykunata, hinaspan allin willakuymanta willakuq hina, silla chuspakunapi yuyaykunata apamun, chaykunatan yachachiypa sagrado pulpitumanta, rapipa yuraq sudariwnmanta, iñiywan, kusikuywan, suyakuywan ima tarpun, chhaynapi huk punchay yachakunaq yachaysapa kayninkupi wiñanankupaq, yachachiqkuna, lliw runakunapas, pachak kutita ruruchispa.

yachachiq Juan Abraham Ramos Suyu qatipan mana chinkachiy atina retratunkunata, América Latina kacharichiq José Martí, yachaspa riqsisqa rimayninta: “Mana ñawpaqta wañusqa chayqa, ruwayniyta huntaqtiy, llaqtaypa kacharichiqninkunata yanapanaypaq, risaq admirakunaypaq wañuywan, runakunata yachachinaypaq rwayta ruwaspa, paykun allin kanku, manataqmi chay mana allin nisqawanchu ñakarinkuman, umalliq kayta munanaypaq”.

YAKU: KAWSAYPA PURIRICHIQNIN

“Qunqanchikmi yakupa muyuyninta, muyuynintapas”.

kawsaymantaqa hukllam kanku”

(Jacques-Yves Cousteau)

Mahatma Gandhi “hatun alma” (1869-1948) sutiyuq runaqa huk indihina amachakuqqa, pulitiku wan hatun yuyaysapam karqan. Paymi churarqa método de no violencia, inspiración cristiana y esencia nisqa, chaynapi huk sociedad igualitaria nisqa kihakuq culturapi chayanapaq.

Paypa kawsayninmanta qillqaqkunam willakunku Gandhiqa India nacionpa punta kaq ministrun Nehru sutiyuqta watukunanpaq risqanmanta, paymi Allahabad llaqtapi wasinpi chaskirqa. Nehruqa huk yaku astanapi unuta mañakurqa, chaynapi yachachiqnin uyanta hinaspa makinta mayllakunanpaq. India llaqtapa sasachakuyninkunamanta rimachkaptinkuqa manam musyakurqakuchu purunkupi yaku tukurusqanmanta.

Mahatma Gandhitaq nirqan: —¡Ima usuchiymi! Sapa paqarinmi huk prungullata sirvichikuni. —Payqa upallallam qiparqa. Ñawinpiqa waqaymi hatarirqa. Nehru, payta rikuspa, muspaspa nirqan: —Allahabad llaqtaypi kinsa hatun mayukuna kan: Ganges, Junmar, Saraswati ima. Kaypiqa manam yakumantaqa llakikunaykichu.

Chaymanta, Gandhi kutichirqa: —Nehru, allinta ninki. Kay llaqtapiqa kimsa hatun mayukuna kan, ichaqa chaykunamanta chaskisqayqa tutamantan huk puyñu unullan, manan imapas aswantachu.

Yakuqa runap, kawsaqqunap, pachamamap kawsakuyninpa ancha chaniyuq kayninmi. Miski yaku mana kutichiy atina pisiyayninpa, mana yakuyuq runakunap allinninpaq allin yuyaywan, yanapakuqwan apaykachananchik tiyan. Yakuqa kawsaypa kapariyninmanmi. Upyana yaku, chuya kaypas ancha allinmi kawsaypaq, qali kaypaq hinaspa chayamanpunin sapa runapa riqsichikuynimpa.

Yakupas, chuya kayninpas derechun chiqanpaqpunin, chaymi churasqa kachkan art. 25 Declaración Universal de Derechos Humanos nisqapi. Llaqta kamachiyniykupiqa qallariypiqa sapanchasqa karqan, kunan pachaqa unuqa Estaduq kaqninmi.

Yakuqa pachantinpi sasachakuymi, chaymi qawarikun aswan geopolíticamente chaqwayniyuq hina kay siglo XXI nisqapi. Chili llaqta wasimasin suyuqa unu pisiyaskan, llapan sichikunapa Perú suyumanmi señalaskan. Kunanqa, 500 hunu runakunam lliw pachapi yaku upyana pisiyaywan ñakarinku, chaymi proyectosqa kachkan 2.500 millones runakunaman chayananchikta mana kay elemento vital nisqawan 2025. Sichus mana ruwasunchu chay medidas relevantes nisqakunata yaku sasachakuy kutichinapaq chayqa, estimaciones nisqakunam ninku, kimsa runakunamanta hukllam kawsanqa yaku pisiyasqa suyupi.

Perú suyupiqa aswan achkam sapa runapaq musuqyachisqa miski yaku tarikun. Yakupa rakikuyninpa asimétrico nisqa, chaymi hamuq watakunapi chaqwaypi tarikuq suyu.

Apurímac suyupiqa Abancay llaqtapi tiyaqkunam yaku pisiyasqanwan ñakarinku, punchawpi pisi horakunallapi wasinkuman chayasqanrayku. Waranqantin runakunam llumpay wakcha kaypi kawsanku, manam yakutapas, chuyatapas tarinkuchu.

Kunan yakumanta, chuya kaymanta sasachakuypa kawsas básicas nisqakunaqa wakcha kaypi, mana kaqla kaypi, mana kaqla kayninpi ima, atiyiniyuq kaypi, aswan mana allinmanraq tukusqa, chay sasachakuykuna social, ambiental nisqawan, pacha tikraywan ima, chaymi afectawanchik.

Kay seminario “Importancia de la Calidad de Agua en Apurímac”, hatun yachay wasi Tecnológica de los Andes tantanakuypi, kay...

qullqichakuy Consejo Nacional de Ciencia, Tecnología y Innovación Tecnológica (CONCYTEC), chayllaraq ruwasqa Centro de Convenciones José María Arguedas, rimaq Ing. Samuel Donayre Moscoso, hatun yachaywasipi yachachiq, kay timamanta rimarirqa: “Recursos Hídricos y Consejos de Cuencas nisqakuna kamaypaq kamachikuykuna”. Política nacional de agua nisqa ukupim, Consejos nisqakunata, Plan de Gestión de Recursos Hídricos y Cuencas nisqakunatapas, chaylla kallpanchanapaq hinaspa huntachinapaq.

Runakunapa historianpa tukukuyninpi kawsachkanchik, kunankamapas tiempunchikmi kachkan yaku pisiyayninta kutichinapaq. Chay qatipanapaq ruwayqa, allinta llamkasqanmanta yachaymi, chaymanta, tukuy imamanta aswantaqa, allin yaku kamachiypi, amachayninpi, quypi ima, huk cambio de actitud nisqa kananpaq.

KANCHARIQ QUYLLUR

*“Qawariy, huk ñustas wiksallikuspa huk qari wawata wachakunqa,
hinaspan sutichanqaku Emanuel nispa,
chaymi tikrakun taytachaqa ñuqanchiswan kuska”.*

(San Mateo 1:23).

Hatun huchuy Napoleón Bonaparte, Waterloo maqanakuypi atipaspa, Mamacha Elena wataman wanpuspa, tukuy kawsasqan pacha karcelpi kananpaq. Payqa 1821 watapin wañupurqan sapallan kachkaspa. Huk punchay rupay pacha killapi, manaraq wañupuchkaqtin, inti haykuyta, yuyaymanayta qallarirqan Jesus Diospa churinchus icha manachus chayta. Chayllam qillqarqa qipa testimonionta yanapaqnin general Bertrandman: “Uyariwaychik, Jesucristoqa manam runachu. Paqarisqan, kawsayninpa yachayninta, yachachikuyninpa ukunchasqa kaynin, evangelion, imperion, pachak watakunapi puriyin. Tukuy kaykunaqa allin qawarinapaqmi ñuqapaqqa, mana yachachiy atina misterio”. Nisqan”.

Jesuspa paqarisqanman Dioswan runawan tupanakuymi. Navidadqa munakuymi, taq kaymi, kusikuymi. Navidadqa ayllu hatarichiymi, wawqimasi, chanin hinaspa yanapakuq llaqta hatarichiymi. Navidadqa munakuymi runaman rikuchikuq Diospa mana tupuy atina, sunqunchispi chayamusqanwan, kasqanwan ima. Jesuspa willakuynin hinaspa Milagrukuna ruwasqanqa mana iskayrayanapaqmi Dios kasqanmanta. Kawsayninpas, llamkayninpas mana tikraq chaninchasqakunatam apachiwanchik. Wañusqanpas kawsarimpusqanpas hanaq pacha llaqta punkukunatan kichariwanchis.

Chay waka willakuymi willakun huknin aswan admirakuypaq episodimanta yachachikunamanta yachachiq, Jesus Nazaretmanta, chaymi pasarqa Palestina hallpapi. Iñiyniyuq runakunapaqqa nacesqanqa mana rikuy atina ruwaymi karqan; Pisi ñiyniyuq runakunapaqqa, nacesqanqa karqan huk acto histórico simple, simple y waqchayasqa; Diospi mana ñinankunapaqqa, Jesuspa ñawpaqmantapacha paqarirqa huk runaq ruwasqanmi.

Roma llaqtapi kamachikuq César Augusto sutiyuq runan huk kamachikuyta promulgarqan setronpi (tukuy pachantinpi) censo ruwananpaq, chaytaqa ruwarqan mana atipay atina sichikunapa atiyinwanmi, chaymi karqan Roma llaqtapi circo (huk millay escena maypichus mana huchayuq yawar hich'akurqan) hinallataq leyta kanchariq inventonwan (huk instrumento control social y regulación de runakunaq comportamiento, astawanqa plebs nisqakunaq).

Chaymantataq, kaspi llaqlak Josiyqa, allin qawarisqa warmin Mariawan, censupin qillqakunankupaq, Davidpa llaqtanman viajarqanku, chay llaqtaqa Belén sutiyuqmi, Josiyqa Davidpa wasinmanta, ayllunmantawan kasqanrayku. Chayna kasqanpin allin Mariaqa kusiqa paqarisqanta punchaykunata huntarqan, chay punchaykunan wiñaypaq huqkunawan runaq historiata.

Mariaqa piwi churintan wachakurqan, pachawan pistuykukuspataq pesebrepi puñuchirqan, wasipi mana tiyana kasqanrayku. Wawa Jesusqa, Ancha Hatun Diospa churin kasqanraykum, mana qurimanta qirawpichu paqarisqa, nitaqmi palaciopipas paqrisqachu. Profeciakunaq nisqanman hinaqa, uywa puyñupin paqarirqan. Pesebrepa qatanqa tiqsimuyuntinpi kanchariq chaskakunan karqan, pampantaq Belén urqukunaq qumir alfombran karqan. Chay hatun huñunakuymantami wakin huchuy michikuna rirqanku, paykunan Diospa churin kayninta riqsispa yupaycharqanku. Ichaqa kunankamapas achka runakunam mana munankuchu Diospa churin kasqanmanta.

Perú suyumanta psiquiatra, Martín Nizama Valladolid, Universidad Nacional Alcalde de San Markuspi, Universidad Cayetano Herediaqi kuraq yachachiq, rimanakuypi Huk medios de comunicación nisqakunapi, Navidadpa significadonwan tupachispa, nirqa: "...llakikuypaqmi sociedad consumidurninchikpi Jesusta hurqurunku pesebrimanta mana sensitivo pukllanaman tikranankupaq, manam kuyakuymantachu, aswanqa gananciamantam. Navidadqa manam regalokunachu, chaymi yuyaymanmi sapa punchaw aswan runa kaypa ancha allin kayninta hinaspa ñakariyan, marginasqakunawan, hukkunawanpas uku solidaridadta sentiyami. Navidadqa yuyaymanaymi hawkayayqa manam maqanakuyta mana kayninchu, chaymi." imapas sumaq maqanakunapaq".

Kunan punchaypas, qayna punchay hina, paqarin punchay hina, Qispichiq Jesusqa sinchitapunin runaq almanpa punkunkunata takan, Diospa mana kaq sunqunpa pesebrenman haykunapaq, kawsananpaqpas, chaypin Belén chaskaqa wiñaypaq kanchariyta munan.

TUKUY PACHA YUYAYPA ANTORCHA

*"Maytuqa kallpam, valormi, atiyimi, mikuymi,
antorcha yuyaymi hinaspa... munakuy pukyuta".*

(Rubén Darío).

Kay pachaq historianpi hatun yuyaysapakunaq yuyaykusqankupas, yuyaykusqankupas huk antorcha hinan k'ancharichin runaq ñanninta, wiñaypaq horizontetapas, llapa librokunaq taytanpa muyuriqninpi: Biblia.

"Manan atikunmanchu kay pachata allinta kamachiyta mana Dioswan, mana Bibliawanpas".

George Washington: Hukllachasqa Amirika Suyukunap Rikcharimuypa umalliqnin

"Llapa qillqakunaqa Diospa yuyaychasqanmi, allinmi yachachinapaq, yachaypaqpas, chanin kawsaypi allichanapaq, yachachinapaq ima, Diospa runan tukuy imaymana allinkunata ruwananpaq atichisqa, huntasqa huntapasqa kananpaq".

San Pablo: allin willakuymanta willakuq

"Biblia runakunapaq maytuqa hina kasqanmi aswan hatun beneficio runaq mirayninmantaqa".

Immanuel Kant: Filósofo alemán

"Manan yachanichu huk maytuta, chay hina huntasqa, harawi hina rikuchi, runaq yuyaykusqanpa llapa fasinkunata, Biblia hina. Mana Biblia kaqtinqa, manan atikunmanchu huk wawaq educacionninqa kunan llaqtapi".

Leo Tolstoy: Rusiya mama llaqtayuyq qillqaq

“Kanmi huk maytuta, huk llaqtaq qhapaq kaynin kunan punchaypi kay pachaq cuento hinallataq ludibrio hinallataq chaymi karqan pachakunapi huk chaska Inti llusqsimuy ladomanta, maypichus llapa hatun harawiqkuna rirqanku kay pachaq occidental regionninkunamanta divina inspiracionninkuta ukyanankupaq, hinallataq chaypin yacharqanku pakasqa sonqokunata hoqarinankupaq, hinallataq almakunata enrapturanankupaq superhumano hinallataq misterioso armonías “.

Juan Donoso Cortés: Kastilla simipi qillqaq

“Maytuy, Maytu ima raykupas ima pachapas, allin hinaspa sunquyman wawqiy, kallpasapa, atinyiyuq wawqichay. Yachachiwarqanki sinchi sumaq kayta hinallataq sinchi antorchata, chay simple hinallataq manchay chiqaq kaqta pisi takikunapi”.

Gabriela Mistral: Chilimanta harawiq, Nobel suñay chaskiq

“Kay libro kunan yuyayniypi pintasqa, kuskan kichasqa arca hina, kay pachaq globo nisqapi. Kay maytuqa, lamar qucha hina hatun, hanaq pacha hina altun, wakin kutipi intimanta aswan kanchariq; tutamanta aswan llakisqa, leonwan uwihawanwan, karaq olawan, aswan miski panalwan ima, iska chunka pachak watakunañan kallpachaqa, kusichiq, yachachiq kallpan karqan.” sublime vocaciones nisqa hatun ola, chaytan waranqa kutita utilizarqan chay marqakuq nisqawan orbs huk almata kachaykunankupaq maymantachus hukkunata k’ancharichin Kay librowanmi mana haykaq rikusqa tariymanta ñawpaqmanta qhawariyqa chaypi chullurqan.

qispisqa kaymanta, razonmantawan. “Paypin Lincolnqa yacharqan kamachikunaq munakuyninta”.

José Enrique Rodó: Uruguayamanta qillqaq

“Kanmi huk maytu, chaymi ñawpaq kaq kartamanta qipa kaq kartakama aswan allin emanación...huk maytu llapa hanaq pacha yachayniyoq; huk maytu, chaytan llaqtaq yachaynin suticharqan maytuta: Biblia. Sapa llaqtapi evangeliokunata mastariy, sapa wasipaq Biblia”.

Victor Hugo: Ransiyamanta qillqaq

“Cienciaq musuqamanta paqarirqan, pachak watakuna barbarismo qipaman, tiqsimuyuntinpi yachaypa ruwayninta hatunyachiqtin, Bibliaq llusqsimusqanmi karqan imprentaq ñawpaq llaliqnimipi; Bibliata ñawinchasqankun churarqan educación popularpa tiqsinkunata, chaymi miturisqan chayta chaskiq pachamuyukunaq uyanta”.

Domingo Faustino Sarmiento: Arhintina mama llaqtayuy

“Bibliatan qawarini aswan hatun filosofía kananpaq. Bibliapin tarini aswan seguru markakunata kamachiqmanta, ima yachayninmantapas”.

Isaac Newton: inglés simipi yachaq.

“Chaywanqa admirachiwanmi qillqakunaq hatun kaynin, hinallataq Evangelioq chuya kayninpas sunquyman riman. Rikuy filósofofokunaq maytukunata tukuy pumpankupi, imayna huchuylla kasqankuta kaywan tupachisqa. iñinakunmanmi huk maytu ancha sumaqla hinallataq kaq chayllataq ancha allin, runakunaq ruwasqan”.

Jean-Jacques Rousseau: Ransiyap Rikch'arimuyninmanta ideólogo

“Runaq aswan hatun ñawpaqman purisqanman hinaqa, yachaysapakunaqa aswan sutitan rikunqaku Biblia yachaypa chiqaq tiqsin kayninta, runaq yachachiqnin kaynintapas”.

Johann Wolfgang von Goethe: Alimanyamanta qillqaq, harawiq.

“Achka pachatam bibliata ñawinchani. Sichus qampas chaynata ruwanki hinaspa allin yachayniyuq kaspaykiqa kususqa kawsawaq hinaspa allin runa hina wañuwaq”.

Abraham Lincoln: Hukllachasqa Amirika Suyukunap umalliqnin

“Llapa maytupa mashkasqanmi umanpin kachkan biografía, maytukunaq maytun, Biblia, llapan aswan wakan nisqakunaq, aswan allin kaq impresionta ruwananpaq, wayna-sipas kaymanta yachachiq, chawpi kawsaqtaqa pusaq hinallataq machuyaypa sunquchaynin... Maytataq hatun kikinkunallataqmi churasqa runakunapaq ruwarqanku, haykataq tarirqanku aswan takyasqa yanapayninkuta, aswan hatun yachayninkuta, aswan allin mikuyninkuta yuyaychasqankupi”.

Samuel Smiles: Iskusya mama llaqtayuyq qillqaq.

“Bibliata allinta hinaspa mana saqispa ñawinchaspaqa aswan allin llaqtayuyq, aswan allin tayta, aswan allin qusa ima kanqa”.

Thomas Jefferson: Estados Unidospa umalliqnin “Bibliaqa, chiqaqtapunin chay maytuqa, almamanta rimaspaqa tukuy imata rimaq”.

José Martí: Kubamanta amachakuqqa, mama llaqtayuyq

“...sapa wañuq runaqa pasto hinan, llapan kanchariyninpas chakra tika hinan. Qurapas chakipunmi tikapas chakipun, Señorpa wayran chayman wayramusqanrayku. Chiqaqtapunin runakunaqa qiwan kanku. Qurapas chakipunmi tikapas chakipun, Diospa siminmi ichaqa wiñaypaq wiñaypaq”.

Isaias: Diospa profetan

YACHACHIQKUNAPA YACHACHIQNIN

"Runa kaypa yuyaymanaypin hatun kawsayninqa runayay, hamuyninmi".

Cristo, nuqanchis ukupi Diospa churin", nispá.

(F. Lelotte) sutiyuq runa.

Sócrates 40 wata yachachirqa, Platón 50 wata yachachirqa, Aristóteles 40 wata yachachirqa, Ilapapi 130 wata yachachirqa. Kay kimsa yachaysapa runakunaqa anchatam yanapakurqaku. Nazaret llaqtamanta Jesusqa kimsa wata kuskallantan yachachirqa, influenciyanqa kunankamapas kachkanmi, wiñaypaqtaqmi kanqa. Tisimuyupi aswan hatun yuyaysapa, piqpa yachachiynin chuya, munay Huk yupaykuna message revolucionarqa runata, llaqtata hinaspa impactarqa kawsakuna waqaychayta hinaspa pachamama qawayta, pusawarqanchik aswan allin llaqtaman, mikuchiwarqanchik huk vital ampatu hina hatun musquykunata musqunapaq. Paypa sutinmi Ilapan sutikunamanta aswantaqa Nazaret llaqtayuq Jesus.

Hamunanmantaqa willakurqa hanaq pachamanta profeciakunapi, chaykunatan willarqanku ch'uya profetakuna tukuy historiapi, sagrado qelqakunapitaqmi qelqarqanku: nacesqanmanta, warma kayninmanta, ministranmanta, traicionasqanmanta, hap'isqanmanta, wañusqanmanta, kawsarimpusqanmantawan, iskay kaq hamusqanmanta cardinal yachachikuymantawan.

Payqa paqarirqa Belén llaqtachapi, Palestina (Israel suyu) jurisdicción nisqapi, chay pachaqa snchikunawan, kamachikuywan, Roma imperial cirkuwan ima kamachisqan karqa. "Llapa nacionkunaq Munasqa" nisqa runaq pakasqa, milagro hina paqarisqanqa, runaq willakuyninkunapi mana haykaq rikusqa historiamanta suceso karqa. Ñawpaq kutinmi ñawinta kicharirqa altun hanaq pachapi sapa kutilla kanchariq chaskakunaq kanchayninman. Chay purun qumir pampaman, chaymi wiñachkarqa, qumir sapinkunatapas tikarimusharqa, "reykunaq Reynin" nisqatan chaskirqa.

Huk kanchanpaqa maqasqa sachapim runakunapas uywakunapas kusikuqku hinaspa raymichakuqku mikuykunawan hinaspa kay sinchirakuypaq kaqkunawan, kunankamapas mana tukukuqmi. Munakuq tayta-mamanmi llampu marqariyninkupi pakarqanku Emanuelpa sunqunpa kuyuriyninta uyarinanpaq, chaymi nin “Dios ñoqanchiswan kуска”, imaynan wallpakunapas uñachankuta pakaykuspanku ruwanku hinata.

Rey Davidpa mirayninmanta Josiyqa kaspi llakllaq llamkayniyuqmi karqa, Mariañataqmi wasipi ruwaykunata ruwaq. Kay wasi pachamamapin pusarqanku “Runaq Churin” nisqa ñawpaq puriyninta, ruwanan ñanpi, hinallataq urmasqa runaq allinninpaq qispichiq rwaynninpa sinchi yachachiyninpiapas. Kawsaypa yachachikuyninqa yachaymi, llapanchikmi makinchikpi kaq ruwanantaqa tukuy sunquwan huntananchik, chaynallataqmi Diospa sunqunchikman churasqan musquytapas aypananchik.

Jesupa warma kayninpas, wayna-sipas kayninpas upallallam purirqa Belénman hinaspa Nazaret llaqtakunapa chawpinpi, chaypim tukuy imapi wiñarqa: aychapi, runakunawan hinaspa espiritualpipas. Evangeliwkunaqa pisillatan rimanku munakuypa kamachiqninpa kawsayninpi kay puriyninmanta. Jesusmi yachachiwarqanchis, sasan kawsayta kawsananchispaq, hatunchakuyninmanta taqakunanchispaq, hinallataq kawsayninchis naturalezawan tupachisqa kananta llakichinanchispaq, chaymi mana tupanchu llaqtakuna consumidor nisqa filosofía nisqawan, hatun llaqtakunaq artificial kawsayninwan ima.

Kawsay yachaywasipiq kaspi llakllaq llamkayta yacharqa, wasipi ruwaykunapi yanapakurqa, manataq pinqakuqchu humilde llamkasqanmanta, taytachapa Churin kasqanmanta, normalmanta aswan hatun yuyayniyuq kachkasapas.

Qari wayna kayninpin llank’arqan transcendental misionninta, qespikuymanta allin willakuykunata willananpaq, huk sociedadman, intoleranciapi, barbarismopi kawsaq, civilización ñanninta qatipakuspa.

Yachachisqanmi munakuypa nina rawrayninta rawrachirqa, chaymi mana haykapipas wañunmanchu coexistencia social nisqapi.

Payqa Israelpa normas legales y religiosas nisqapi hatun reformadurmi karqan, sistema de tratamiento legal, moral, religioso y social nisqapipas influenciarqanmi. Paykunapa Muhukuna, iskay waranqa wata ñawpaqta Israelpa urqu patankunapi tarpusqa, Revolución Francesa nisqap puquy allpankunapi wiñarqan hinaspa Amerikamanta. Kay experienciakunan churarqan kunan pacha democrático estado de derecho nisqapaq cimientukunata, llapa runamanpas qurqanmi huk horizonte nisqa hamuq pachawan, hinallataqmi kamachirqan kawsapakuqkunatapas.

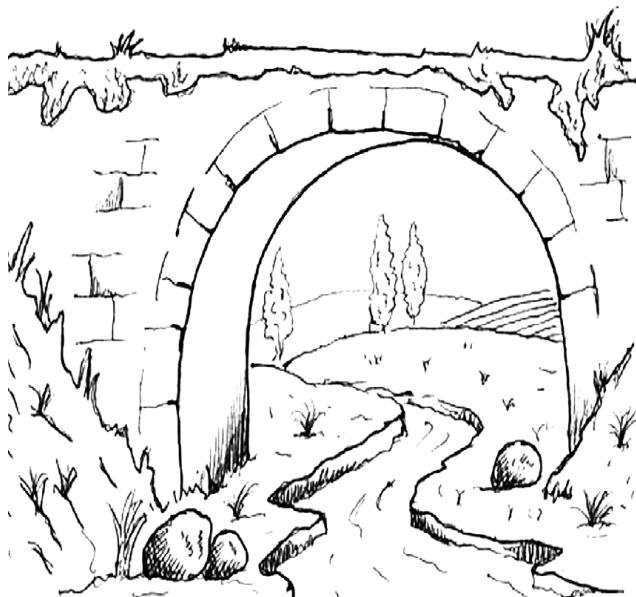
30 qullqi qullqita yukarusqanqa, munakusqan discipulun Judas Iscarioteqa, paymi qatuna wasi allin rimayniyuq económicos nisqapi kamachikuq, sutinmi karqan infraternal nisqa yuyay. Mana chanin hapisqa, husqasqa, munasqanman hina huchachasqa kasqanpas, derechos fundamentales nisqakunatan saruncharqan, chika chikallanmanta nisqaman karqa.

Chayqa karqan ñawsa hina, aswanta chiqnikuymi judío umalliqkunata, Roma llaqtapi kamachikuqkunawan kuskachakuspa, paykunan kamachikuq politikapi atiyiniyuq runakunaq marionitan hina ruwarqanku. Cruzta riqrampi apaspa, chika chikallanmanta mana chinkachiy atina chaki yupaykunata saqispan, Golgota llaqtaman rirqa karu ñanta. Paykunatan qawarirqan tukuy kallapawan tak kaywan ima, chaytaqa manan chiqan wañuq runaqa hapinchu. Paymi kruspi wañurqan ñuqanchisrayku, qispikuytapas wiñay kawsaytapas quwaspanchis, iskay kaq kutipitaq kutimunanchista chiqampaq nirqan hanaq pacha llaqtaman pusawananchispaq.

APURÍMAC: UKU PIRU

*Apurímac, Mañakuspa tiyaq
qurimanta qullqi waqaychaq”.*

(Antonio Raimondi)

Estocolmo llaqtapi, Suecia suyupi, Suecia Academia, 2010 watapi Nobel Suñay Literaturata qusqan punchawpi, Perumanta qillqaq Mario Vargas Llosa huk riqsisqa Nobel chaskiy rimayta qurqan, kullu, kallpasapa kunkawan:

“...Peru llaqtata wiksaypi apani, imaraykuchus chaypim paqarirqani, wiñarqani, kallpachakurqani hinaspa kawsarqani chay ruwaykunawan warma kasqaypi hinaspa wayna kasqaypi, chaykunam ruwarqa kikiypaqpuni, llusqirqani munasqayta. Hinaspa chaypi kuyasqayrayku, chiqnisqayrayku, ñakarisqayrayku hinaspa musquskusqayrayku. Chaypi pasakusqanmi aswanta ñuqatawan, kuyuchiwan hinaspa aswanta llakichiwan huklawkunapi pasasqanmantaqa. Manam maskarqanichu nitaqmi ñuqa kikiymanpas chaynachu “.

Economista, hamutaq Ángel Humberto Claros Centeno, hatun yachay wasimanta Tecnológica de los Andes nisqapi kuraq yachachiq, espacios académicos, administrativos y políticos nisqapi ruruchiq llamkaynin, chayllaraqmi huk llamkayta llusqichirqan, sutichasqa: “Apurímac: historia y realidad regional”.

Ángel Humbertoqa sunqunmi kuyurin adoptasqa allpan, Apurímac, hinaspapas yuyaykunapa uywana wasim. Payqa qillqarunmi pasionado plumawan hinaspa kanchariq tintawan pichqa kaq liwrunta, chaymi, achka hatun yachaywasipi qillqasqakunaman hinaspa qillqaqninpa qillqasqakunaman yapasqa, musuq yachayninmi hina churan yachayninta hamutaspa nisqamanta, huk sociedad democrática hinaspa kichasqapi.

Musquyninta atipananpaq mana manchakuq, mana saqispa, kusiqa aventuranpim, nutakunapi qillqan tukuy ima yuyayninman hamuqta, huk mañakusqanta qun mana sasachakuyanta sasakama, allichan, puquyniyuqta ruwan, hinaspa tukupaypi

chayta llusichin. Chaykunaqa chikankunan tupan llapa yuyaysapa kamaywan, kay maytupi rikukun hina, alinyachinapaq hina disciplinaq, mana tukukuq kullu kaypa rurun, achka sasachakuykunaq, aventurakunaq kasqan chaypi.

Mana iskayrayaspa, kawsayninpi, llamkayninpi, Isaac Asimovpa (2 ñiqin kantaray killapi 1920 watapi–6 ñiqin ayriway killapi 1992 watapi), Rusiyamanta qillqaq, bioquímico, naturalizasqa Amerikamanta runap rimayninqa huntakunmi, paymi nirqan: “Samarisqayraykum qillqani. Mana chayta ruwaqtiyqa wañusaqmi”.

Tukuy pacha hatun yachaywasipiqqa hatun yachaywasikunap rikchayninmi kan: hatun yachay wasip ñawpaq rikchayninqa yachachiyman qusqakunam. Iskay kaq modelo universidad nisqamantaqa, hamutayman ruwasqa kaqkunam. Kimsa kaq hatun yachaywasi modelo nisqa, aswan allinta hamutaq, yachaykunata paqarichiq, yachachiq.

Chayllaraq yuyaysapa yanapakuyninwan, mana manchakuspa, qallariypi yanapakuyninwanmi, yachachiqkunapaq ñanta kicharin, kimsa kaq modelo hatun yachaywasi hatunyachinankupaq hinaspa kallpanchanankupaq, chaytam suyupa munasqan: llaqta, suyu, suyu sasachakuykunata hatarichispa, chayman hina yachaykunata ruwanankupaq, chaynallataqmi, suyu kamachiqkuna, llaqta kamachiqkuna, chaynallataq empresas públicas y privadas nisqakuna, chaykunata ruwayta atinku. Chay hinapin garantizankaku chiqaq kaqpa tikrakuyninta.

Kay qillqaqa huk allin ruwaqapaq yuyaysapa kallpachakuy, hinasapas hukninmi pisi qillqakunamanta, chay kanchaymanta paqariq, chaymi aswan asuykachiwanchik uku Perú suyupa contexto económico, social y político nisqamanta yachayman: Apurímac suyu, pachantinpi sociedad nisqapi articulasqa

. Huk enfoque, chaymi ruwakun simple lenguawan, pasiónwan hinaspa munaywan ciencias sociales nisqapa canterasninmanta: historia, geografía, economía, demografía, turismo, cultura hinaspa política Chaynan.

Chay suyupa sasachakuyinkuna estructural y formal nisqakunam wiñariypaq, llamkaypaqpas sasachakuy. Kaykunaqa llapanchismi yanapawanchis, chaymi yachachiq Ángel Humbertoq lucida, yuyaysapa propuestan yanapanqa chaykunata sutinchanapaq, kamachiq, sociedad civilpa ruwaqninkunapas, chay huk ruwaykunata utaq transformación sostenible nisqakunata ruwanankupaq, chaykunata necesitakun qumir wiñananpaq, chay umbral de cambios climáticos nisqawan, chaytan rikushanchis.

Kay llamkayqa ensayu hinaspa fundamental yanapakuymi musuq Apurímac nisqa ruwaypi, chaymi tupachisqa kachkan “7 Ensayos sobre la Interpretación de la Realidad Peruana” nisqawan, kallpasapa wayna qillqaqpa.

J. C. Mariátegui, paymi Perú suyupa aswan sasachakuyinkunata hatarichirqa. “Apurímac” nisqa maytupas, chaynallataqmi, chiqaq muyupa huk musuq chiqap kaqpa lliw suyupa sasachakuyinkunata qawarin.

ATIQQA SIRWINMI TIKRAY

*"Manan. Atiyqa manan runakunata muranchu,
aswanpas rikuchinmi pikunachus chiqaqtapuni kasqankuta".*

(Jose "Pepe" Mujica).

Ñawpa mana wañuq Atenas Ilaqtaqa cienciamanta artemanta yachaypa chawpinmi karqan, chaymi mana kutichiy atina runamanta, yachaywasimanta qawariyninta occidental culturaman, oriental culturaman ima kancharichirqan. Hinallataqmi karqan reqsisqa filósofokunaq paqarisqan Ilaqta, paykunan saqirqanku yuyayninkuta, hapinapaq hinallataq kanchariq chaki puriyaintapas miraykunapaq.

Kay ñawpa allpapiqa Alejandro Magno (356-323 Taytachaqa ñawpan pacha) paqarirqan, paymi yuyaysapa kayninwan, mana manchakuq kayninwan ima, Helénico culturata hatarichiyta, mastariyta ima, pachantinpi tukukuyninkama pusrqan.

Achka estrategiakunam, atipayninkunapas hatun atipaqkunatam kallpancharqa, ahinataq Julio César, Napoleón Bonaparte, Joseph Stalin, Franklin D. Roosevelt hinaspa Winston Churchill. Kay kimsa qipa umalliqkunam nazi barbarismo nisqap, tiranía nisqap kuntranpi aliadukunap atipayninpa arquitctukuna karqan.

Alejandro Magnopa taysan, Macedonia rey Felipe II, hatun yachaysapa Aristótelesman yachachiyninta kamachirqan, paymi chay pachakunapaq tukuy imata yachachirqan. Huk kutinmi yachachiqnin Aristóteles tapurqan:

—Alexander: ¿Imakunatan yuyaykunki Macedonia reinupi kamachikuq kaspayki?

—"Pachapi chayamuqtinmi kutichiyta qusqayki, imaraykuchus runaqa manan haykaqpas hamuq pachamanta chiqampaq kayta atinmanchu" —Alejandro kutichisqa. Aristótelesqa admirakurqam qatinqinpa allin yuyayniyuq hinaspa yachaysapa kasqanmanta.

Huk umalliqmi, uñupi político nisqawan ima, anchatan munanku atiyta kamachinankupaq, ñawpaqmanta llamkay nisqapi hatun chaykunata huntanankupaqpas. Wakin kandidatukuna chayanku atiyta diagnosticanankupaq hinaspa chiqap kaqta tikranankupaq. Huk aspirantekunan ichaqa atiyta hapinku suwakunankupaq, mana allin mikuy munasqankutataq riqsichiqninta qunku, chaytataqmi harkanku

llaqtakuna wiñariy. Ciencia política nisqa, atiyanta yachay hina, imayna kayninmanta, maypi kasqanmanta, imayna llamkasqanmanta ima riman.

Kamachiqr nisqaqa huk elemento constitutivo nisqa, kunan pacha ciencia política nisqapa ruraynimi. Chayqa hamutasqam, hukpa utaq hukpa imapas utaq pitapas kamachiynin utaq churasqanmi kayhina.

Franciamanta pulitiku yachaq, Maurice Duverger, nin: “Ciencia política nisqa atiyanta, kamachiymanta, kamachiymanta, kamachiymanta yachay hina, llapa runap kawsayninpi manataq suyu hatun suyullapichu, sapsinqa kamachiqkunap/kamachisqa rimanakuyninpa kamachiynin/kasuyninmi”.

Atiy hapiy, atiyta ruway, atiy waqaychay, aska kawsayniyoq llaqtapi ética nisqawan, allinkunawan ima ruwakunan, chaypin waqlliypi nadanchis, mana muchuchiytaqmi qullqi allin, chaymi utqaylla, utqaylla ruwaykunata ruranatan chayta chinkachinapaq karqa.

Hatun kamachiq poder Judicialpa riqsisqan chaqway político-jurídico nisqakunapi (Universidad Nacional Micaela Bastidas, Universidad Tecnológica de los Andes nisqakunap kasunkunapi), munasqankuta judicial nisqakunataqa qatipanankun chay chaqwaypi kaq runakunaqs sasachayninkutas qatipanku, mana harkasqa allin qawariywan kunan estado de derecho nisqaman, chaypin kamachikuykuna kamachinku, manan qarikunachu.

Chiqapmi willakuq llaqtapi kawsasqanchikqa. Chaynallataqmi pasakun chawpi hatun yachaywasikunapipas, uñupi políticos nisqakunam maqanakuykunata ruwanku mana imapas qukuspa chay violento métodos nisqakunata, chaykunatam churarqaku poder político nisqa atipanankupaq. sasachakunmi tregua nisqa quna política nisqaman mana principioyoq, maypichus imapas rin, hinaspa mañakuna Estaduq intervencionninta Poder Judicial nisqawan taq kawsay kutimunap, contrastipi yachapakuqkunapaq desbordamiento nisqawan, chaymi mana allin hinata rawrachisqan uku chawpin hatun yachay wasipi praderas nisqakunata, chaykunan kanku paykunaq pakunapaq Apurimeño runakunaq kasqa.

Kamachiqninchikkunaq atiyninga, Perú suyupi tiyaq sinchi wakcha kay chiqaq kayninta diagnosticanapaq, tikranapaq ima, huk huñupi de políticas coherentes nisqakunata huntachispa, justicia social nisqayuq, allin kawsay general nisqayuq llaqtata hatarichinapaq.

Chay wakaq willakuymi willakun Zebediquq wawankunaq mamanmanta huk sasachakusqanmanta: Santiagowan Juanwan, Jesusman asuykuspanku, churinkunata mañakurqanku kamachisqampi tiyanankupaq, huknin paña kaqnimp huknintaq lluiq lawpi, Jesustaq chunka discipulunkunata waqyaspa paykunata nirqan:

“Yachankichismi mana judíyuq runakunaq kamachikusqanta, hatun runakunapas paykunata kamachikusqankuta. Manan chaynachu kanqa qankuna ukupi. Aswanpas pipas qankuna ukupi hatun kayta munaqqa kamachiykichismi kanqa, pipas qankuna ukupi ñawpaq kayta munaqqa kamachiykichismi kanqa. Chay hinallataqmi Runaq Churinpas mana sirvisqa kananpaqchu hamurqan, aswanpas sirvinanpaqmi hamurqan, aska runakunaq kacharichisqan hina kawsayninta qunanpaqwan”.

Sapa runa munaynimpa kamachisqan, utaq kamachiyman hina, suti aqllay ruwaywan atiyman haykuq, sapanchasqa munayniyuqmi chiqaq kaqta sirvinanpaq, tikrananpaqpas, chaynapin llapanpaq, allin kawsayniyuq llaqtata haypan.

HUK WAYNAN YACHAYSAPA RUNATA DISAFIAN

“Qawaypiqa kawsayqa aswan allin wakichisqa

ispiritukunallatan munasqanman hina”.

(Louis Pasteur sutiyaq runa)

Francia (Francia) París llaqtapin hatun yachay wasipi yachapakuq wayna trinman siqaspa tupaqnin tiyanapi tiyaykurqan. Ñawpaqninpin kachkasqa hatun sayayniyuq, kuraq runa, paymi chinlla rosarionta rimarirqan, chaymi payta kallpacharqan, Taytachapa qayllanman, wiñaypaq ima apasqanman hina.

Chay hatunchakuq hinaspa mana allin ruwaq waynaqa chay runamanmi rimapayarqa.

— ¿Hinallachu creenki religionkunapi manaña waliq ruwaykunapi?

— Chaynaqa. ¿Manachu? — nispas machu runaqa kutichisqa.

— Ñuqa? — yachay wasipi yachaq runaqa, chaymantaqa irónicamente asikusqa—: ha! — Iñiway: chay rosariota basuraman wikchuy hinaspa yachay ima nisqankuta ciencia, tecnología, cultura ima.

— ¿Ciencia, tecnología y cultura? — nispas machuchaqa allin qawariskuspa tapusqa. ¡Manan chaykunataqa mana yuyaymananichu! Ichapas chayta yachachiwankiman?

- Hatun maytutaniykita quway, nispas waynaqa karakta kutichin, chaynapi wakin maytukunata apachimusqayki, chaykunan kancharichisunkiman, mana yachayniykitapas allichasunkiman.

Kuraq runaqa kutichisqa: “Gracias”, nispa, qullqiwaqaychaymanta sapa kama kasqanta hurquspa yachapakuqman quykurqa. Chay tarjetata ñawinchaspanmi allin qawaqasqa kasqa, chaypi nisqanrayku: Louis Pasteur. París llaqtapi, Francia suyupi, Instituto de Investigación Científica nisqa.

Chay waynaq hatunchakuyninqa chay pachapin urmarqan. Chay hatunchakuq waynaqa París Ilaqtapi Instituto Pasteur nisqamanta cienciamanta hatun runawanmi tupachkarqan, paymanmi chayllaraq Premio Nobel nisqa premiyuta chaskirqanku, chay institucionmantan pusaq masnin Premio Nobel nisqa chaskiqkuna llusqsimurqanku.

Kunanqa hatun yachaysapakunap quñi k pichus chakra llamkayta, industriata ima revolucionarqataq. Payqa espiritual kawsaytan valorarqan, repararqanmi runaqa espiritual dimensionniyuq kasqanmanta. Payqa manan haykaqpas pakakurqanchu nitaq pinqakurqanchu Abrahampa Diosninpi iñisqanmanta. Pisi pachamuyulla hinaspa mana allin kawsasqanpim tukuy atiyiniyuqwan purirqa musquyninkunata haypananpaq.

MANA QUNQAY ATINA YACHACHIQ

"Yachachiqkuna, anchata añanchaykuykichik.

Qamkunam kankichik. kawsay yachachiqkuna."

(Augusto Cury).

Indio jesuita Anthony de Meilu sutiuyuq runaqa (Bombay, 1931–Nueva York, 1987) sutiuyuq runaqa mana riqsisqa willakuykunata willakuqmi karqan. Payqa inti llusqsimuy ladu culturawan occidental culturawan hamutana chakakunata ruwarqan. Payqa kay hina rimaykunatan sinticharqan: "... runawan chiqaq kaqwan aswan pisi karu kayninqa willakuymi".

Huk kutinmi huk discipulon yachachiqninta tapurqan: ¿Imapin mana kaqlachu yachaywan kanchariyan? Yachachiqtaq kutichisqa: Yachayniyuq kaspaqa antorchawan ñanta rikuchichkankimanhina. Kanchayniyuq kaspaqa qam kikiykin antorchaman tukunki.

Indio jesuita aqa (Bombay, 1931–Nueva York, 1987) sutiuyuq runaqa mana riqsisqa willakuykunata willakuqmi karqan. Payqa inti llusqsimuy ladu culturawan occidental culturawan hamutana chakakunata ruwarqan. Payqa kay hina rimaykunatan sentenciarqan: "... runawan chiqaq kaqwan aswan pisi karu kayninqa willakuymi".

Huk kutinmi huk discipulon yachachiqninta tapurqan: ¿Imapin mana kaqlachu yachaywan kanchariyan? Yachachiqtaq kutichisqa: Yachayniyuq kaspaqa antorchawan ñanta rikuchichkankimanhina. Kanchayniyuq kaspaqa qam kikiykin antorchaman tukunki.

Hatun yachaywasiqua, 40 watañan kawsaykunata tikrashan, chaymi alma mater nisqanchis hina qawarin república nisqa historiamanta yachaq Jorge Basadre: Razón y kanchay wasi, forjasqa huk enteru llaqtaq maqanakuyinkunaq rupayninpi ñanninkuta atipanankupaq.

Yachay wasipiqua, hatun yachaywasi ayllu runakunaqa llaqta, suyu, suyu, hawa suyukunapi sasachakuykunamanmi soluciones históricas nisqakunata hatarichinku, mana qunqaspa, ancha allin ruwayninta: hamuq pacha sumaq kananpaq siqispa, sustentabilidad nisqawan.

Hatun yachaywasíqa, huknin mision fundamentalnin ukupi, aswan allin qawarisqa, llankaq wawankunata reqsinan, paykunan imaymana ruwaykunamanta, imaymana yachaykunamanta ima institucionalidadninman, hatunyachiyninpi ima yanapakurqanku. Chayta mana ruwaspaqa hatun huchata ruwaymi, mana pampachanapaq hinataqmi.

Yachachiqninchik Gloria Charca de la Puente Vega sutiyuq quyllur llimpiyuq quyllurkuna huñupi. Payqa kanchariq yuyayniyuqmi. Payqa wayna sipaskunapaq yachachiy apostolninwan sirvicionpin kachkarqan. Mana kkillampaq munaqmi makinwan espiritual sunqunkupa mana allichasqa qaqanta tallarqa, chaymi kawsaq samayninta quykurqa. Payqa yachapakuqninkunatam yachachirqa derechumanta centinelakuna hina, mana pisiyachiy atina intereses nacionales nisqamanta kallpachasqa hina.

Defensamanta amachaqmanta kasqanraykun wakcha llamqkunawan chiqaqta churasqa, paykunan ima llamkanapipas pisi kallpayuq kanku. qulqichaskinakunapi, tribunalkunapipas sinchitan maqanakurqan qarqusqa runakunata chaninchanankupaq, paykunaq waka derechonkutan kamachiqkuna sinchita saruncharqanku.

Kuyaq yachachikninchispa sunqunmanqa justiciaman, huk valores legales y morales nisqakunamanpas huntaqmi. Paypa foro íntimo nisqa brújula hinam, chaymi siempre norte lawman justiciata qawachin, chaymi subsumin llapa huk valores legales y morales nisqakunata. Payqa manan haykaqpas uku sunqunmanta qatuwanchu aswan achka licitadorman huk sociedad consumidor nisqapi, chaypin tukuy imapas rantisqa kachkan, maypichus tukuy imapas qatukun chayman.

Hatun yachaywasipi yachachiqkunapi 2007-2008 watakunapi, huk huñu piñasqa yachachiqkuna, yachakuqkuna ima, maquiaveliano hina denunciarqanku académico, económico chaqway, mana kamachiy atiy ima kasqanmanta, hinaspan chispata kancharichirqanku hatun yachaywasi wayllakunata ninawan rawrachinankupaq.

Asamblea Nacional de Rectores nisqa wakin tutayaq, tutayaq política nisqakunata churarqan infierno nisqapi hina. Paykunaqa hatun kamachiqkunaq sesión plenaria nisqatan waqyarqanku, musuq intervención arbitraria nisqamanta rimanankupaq, chaymi Estadota pakinga de derecho hatun yachaywasimanta hinaspa chay kutiqa yaqa wischusqa karqa. Kay contexto político y jurídico nisqapin llusqimuchkan huk allin yachaysapa warmi: Dr. Gloria Charca de la Puente, paymi allin yuyaywan, mana manchakuspa hatun yachaywasíq qapariyninta amacharqan, chaywanmi harkarqan supay chanqamanta intervención nisqa karqan.

Yachachiqa Leonidas, Esparta rey, kirisqa leon hina maqanakuspa, Termópila urqkunapi sayaríspa, Greciap llapa kacharisqa suyukunap sutinpi, Persia suyupi rey qirqispa sinchikunapa invasionninta mana chaskinampaq.

Wiñaypaq añanchaykuyninchis huk yachachiqman, paymi musqurqan aswan allin pachata, paymi quwarqanchis huk ruwasqata yupaychasqa kawsaymanta, huk allin tupaq kawsaymanta, huk kawsayta mana saykuspa serviciomanta, huk kawsayta allin runakayqa chuyata maqanakuyman mana allinwan mana chanin kaywan.

EMPRESARIO UMALLIQKUNA HINASPA TAYTACHAPAS

*“Chay judío runaq kurkunta tariy,
llapa cristianu kaytaq tuñikun”.
(Arnold Toynbee sutiyuq runa).*

Runaq historianmanta hatun yuyaysapakuna, ruwaqkunapas anchatan yanaparqanku chay achka runakunaq hatun pitayninta civilización nisqaman. Ruruchiq urquq puntankama kullu ñanninku chawpipin mana imayuq kasqankuta repararqanku, hinaspan Jesukristuq runa ruwasqanmanta yachasqankuta, hamutaninkuta ima churarqanku. Apaywan, achachillawan hinaspa ñawpakamaywan, chaymi ayqikun llapa runapa hamutayninmanta, chiqanchaqwan, kusikuywan hinaspa mana saqispa hamutayninqankumanta

¿Maymantataq hamunchik? hinaspa maymanmi risunchik? Evangelioapa kanchayninpin paykunaqa kutichirqanku existencial sasachakuyninkuman.

PAYMI MUNAKUY

Jean Guitton, yachachiq, filósofo, yachachiq, París (Francia) Ilaqtapi Sorbona Universidadpi, hinallataq Franciamanta Academia de Ciencias nisqamanta, nin: “Kaymi iñiy: runaqa munakuymi karqan. Manam pipas Pay hinaqa ñawpaqtaqa rimarqachu. Qallariypiqa uyarirqankim kay pachapi kuyakuymanta. Kay pachaqa chirisqañam kachkan; chaymantam kuyakuyqa qarqusqa karqa. Payqa qipanchasqam karqa. Paymi wañukurqa”.

Antorchaqa kancharin

LA ANTORCHA ALUMBRA

www.atenaeditora.com.br

contato@atenaeditora.com.br

[@atenaeditora](https://www.instagram.com/atenaeditora)

www.facebook.com/atenaeditora.com.br

Antorchaqa kancharin

LA ANTORCHA ALUMBRA

-
- 🌐 www.atenaeditora.com.br
 - ✉ contato@atenaeditora.com.br
 - 📷 @atenaeditora
 - 📘 www.facebook.com/atenaeditora.com.br